

Bitskey István

De Ruyter admirális és a magyar irodalom (Négyszáz éve született a magyar gályarabok szabadítója)

Az amszterdami Rijks Múzeum féltve őrzött kincsei közé tartozik Ferdinand Bol (1616–1680) festménye, amely Michiel Adriaenszoon de Ruyter (1607–1676) admirálist ábrázolja reprezentatív barokk környezetben, tekintélyt parancsoló és sugalmazó pózban. A kép 1667-ben készült, az admirális fényes tengeri győzelmei után, s ez a diadalmas hangulat hitelesen jelenik meg a festő ecsetje nyomán. A szigorú tekintetű férfi alakjának a barnásvörös talár s az afölött feszülő aranygombos fekete kabát ad szembeötlően ünnepélyes külsőt, feje fölött díszbojtokkal dekorált vörösbársony függöny emeli az ábrázolás pompáját. Kezében távcső, jobb könyökével földgömbre támaszkodik, a háttérben pedig piros–fehér–kék zászlós holland csatahajó körvonalai rajzolódnak ki, utalva az ábrázolt személynek tengeri ütközetek sokaságában véghezvitt hőstetteire. Sok tekintetben hasonló ehhez a képhez a London melletti Greenwich tengerészeti múzeumban, a National Maritime Museum-ban őrzött festmény, amely a holland tengernagyot ugyanilyen pózban, hasonló arckifejezéssel ábrázolja, de itt már páncélban feszít, fölötte pedig Hollandia oroszlános címere látható.¹ Lényegében Ferdinand Bol festménye lett a mintája a későbbi nagyszámú Ruyter-ábrázolásnak, a bankjegyeken, érméken, bélyegeken megjelenített arcképeknek. A tengeri hős szülővárosa, Vlissingen (Flushing) a főterén állíttatta fel szobrát, amely – a korabeli festményekhez hasonlóan – a barokk kor heroikus alakját jeleníti meg az admirális személyében, az angol és francia tengeri nagyhatalmak fölött győztes holland nemzeti hőst mintázza meg benne.

Érthető módon könyvtárnyi szakirodalom tárgyalja De Ruyter tengeri ütközeiteinek történetét, Hollandiában a tudományos és ismeretterjesztő műveken túl szépirodalmi és ifjúsági olvasmányoknak (s újabban filmfeldolgozásoknak is) kedvelt hőse. Legkorábbi életrajzát Lambert van den Bosch (1620–1698) jelentette meg,² az ennél jóval alaposabb és ismertebb biográfia viszont egy évtizeddel később keletkezett. Ekkor a kor egyik legjelentősebb holland életrajzírója, az

1 A kép aláírása: Michiel de Ruyter, Hartog, Ridder and c. L. Admiraal Generaal van Holland en Westvrieslandt Vö. <http://www.nmm.ac.uk/collections/prints/viewRepro.cfm?reproID=PU2604>

2 Lambert van den BOSCH, *Leeven en daden der doorluchtigsten zee-helden en ontdeckers van landen deser eeuwen*, Amsterdam, 1676).

ún. „aranykor” harmadik nemzedékének tagja, Geeraert Brandt adta közre a részletes élettörténetet, amely gyakran idézett forrása lett a legkülönbözőbb műfajú későbbi irodalmi alkotásoknak.³ A modern történettudomány számos tanulmányban és összefoglaló munkában dolgozta fel a kivételes képességű hadvezér életpályáját, különösen a legyőzhetetlennek hitt angol flotta ellen aratott diadalai vonták magukra a kutatók figyelmét.⁴ A róla szóló újabb monográfia sikerkönyvnek bizonyult Hollandiában.⁵ A 2007-es jubileumi év a számos megemlékező rendezvényen túl minden bizonnyal újabb kutatási eredményekkel is gazdagítani fogja a tengerek németalföldi hőisére vonatkozó ismereteket.

A kiemelkedő képességű hadvezér érthető módon lett Hollandia nemzeti hőse, ezen túl azonban 1676 óta, a magyar protestáns gályarabok kiszabadításának ismert eseményét követően a magyar evangélikus és református egyház ugyancsak a legnagyobb megbecsüléssel övezi alakját,⁶ neve helyet kapott a Magyar Protestáns Panteon névsorában,⁷ s az újabb egyháztörténeti áttekintések is érdemben szólnak tetteről.⁸ Az admirális születésének 400. évfordulóján – az emléke előtti tisztelgés jeleként – megkíséreljük áttekinteni, miképpen jelent meg alakja a magyarországi irodalomban, s melyek azok a fontosabb szövegek, amelyek nemzetközi visszhangot kiváltó cselekedetét hírül adták és megismertették a magyarországi közvéleménnyel.

A legelső leírás a szabadítás lefolyásáról és az admirálisnak a gályarabokkal történő találkozásáról közvetlenül az esemény után, 1676-ban keletkezett. Ekkor Kocsi Csörgő Bálint, Pápa városának református teológusa latin nyelvű emlékiratban, *Narratio brevis de oppressa libertate ecclesiarum Hungaricarum* címmel foglalta össze a protestáns prédikátorok perének, valamint a fogságra vetett lelkipásztorok szenvedéseinek és gályarabságának történetét. Kiszabadulásuk után a prédikátorok természetesen számos visszaemlékezést tettek közzé viszonytagságaikról, de valamennyi közül Kocsi Csörgő írása a legrészletesebb, későbbi feldolgozások ezt vették alapul, figyelmünket célszerű tehát elsősorban erre irányítani. Már csak azért is, mert a gályákról szabadult prédikátoroknak De Ruyterrel történő találkozásról ő adott leghitelesebbnek tűnő leírást. A *Narratio*

3 Geeraert Brandt, *Het leven en bedrijf van den Heere Michiel de Ruyter. Een zeer uitgebreide biographie die met medewerking van de Ruyters weduwe*, Amsterdam, 1687.

4 Az egyik legfontosabb és legalaposabb monográfia: Hubert Granier, *L'admiral de Ruyter au combat (1607–1676). Le Zélandais qui fit trembler l'Angleterre*, Paris, Economica, 1992.

5 Ronald Prud'homme van Reine, *Rechterhand van Nederland. Biographie van Michiel Adriaanszoon de Ruyter*, Amsterdam, 1996.

6 Miklós Ödön, *Holland intervenció a magyar protestantizmus érdekében (1674–1680)*, Pápa, 1918, valamint hollandul in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Gnootschap*, 1919, 10–110.

7 Protestáns Honlap: protestantismus.lutheran.hu

8 Borus József, *Die Befreiung der ungarischen Galeerensklaven. Admiral Michiel de Ruyter*, in *Reformation und Gegenreformation im Pannonischen Raum*, Eisenstadt, 1999, 243–256 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 102).

brevis eleinte kéziratos másolatokban terjedt, míg végül 1728-ban a református egyház történeti szintézisében adták közre nyomtatásban is.⁹

A dunántúli Kocs községben született református tanító széles látókörrrel festett valláspolitikai körképet a korabeli magyarországi viszonyokról, s noha szenvedő alanya volt az eseményeknek, elbeszélő modorban, egyes szám harmadik személyben adta elő a pozsonyi per, a raboskodás és az Itáliába hurcoltatás történetét. Ezzel feltehetően az elmondottak tárgyyszerűségét kívánta illusztrálni, a rabok szenvedéseiről is konkrét adatokkal szólt, az érzelmek csak itt-ott ütöttek át szövegeinek epikus előadásmódján.

Az egykori gályarab a szemtanú hitelességével beszélte el találkozásukat a holland admirálissal.

Először a gályán szenvedő húsz prédikátor nézőpontjából ecsetelte reménykedésüket, a hozzájuk eljutó híreket De Ruyter küldetéséről, az admirálisnak a nápolyi alkirályhoz küldött „hathatós leveleiről”, melyekben a hitükért szenvedő prédikátorok szabadon bocsátását követelte. Majd arról számol be Kocsi Csörgő Bálint, hogy február 12-én a rabok végre előbb a „vice-admirál” hajójába vitettek, majd másnap már De Ruyter fogadta őket hajóján. A leírás szerint az admirális ekkor úgy nyilatkozott, hogy noha élete során igen sok győzelmet aratott ellenségei felett, de minden „victoriánál” nagyobbra becsüli azt, amellyel a Krisztusnak ártatlan szolgálóit az elviselhetetlen teher alól ki tudta szabadítani.¹⁰ Ennek a nyilatkozatnak a hitelességét egyébként alátámasztja De Ruyternek lányához szóló levele is, amelyben az admirális a 26 elgyötört gályarab kiszabadítása fölötti örömről számol be.¹¹

Közben hat prédikátor még Teate város börtönében raboskodott, az elbeszélés utolsó, 9. része beszéli el, hogy ezeket is a többiekhez vitték, így végül valamennyiükre, akik idáig életben maradtak, együtt köszöntött rá a régvárt szabadulás. E szövegrész mondja el, hogy sok kínszenvedésük után érkezett el a rabok szabadítója, a „legdicsőségesebb férfi, Ruyter”, akitől a nápolyi hatóságok nem merték megtagadni kiadatásukat. A holland konzul, Cornelius van Daalen vette át őket a tömlőcben, majd De Ruyter megbízásából két holland lelkész, Theodor

9 Friedrich Adolf Lampe–Debreceni Ember Pál, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*, Trajecti ad Rhenum (Utrecht), 1728, 746–919. A mű kéziratairól vö. Ritoók Zsigmondné, Magyar Könyvszemle, 1973, 175–185, 364–376.

10 „Altero proxime subsequenti die i.e. 12. Februarii ad supremum Admiralem Excellentissimum Dominum Michaelem Ruyter, deducuntur omnes. Is quoque proeximia sua humanitate et rara pietate, indicibili modo aggratulatur liberationi servorum Dei, eosque Christianissimo, complectitur, in praesentiaque omnium testatur, se jam per totam suam vitam multos victorias ab hostibus reportasse, sed tamen hanc eandem victoriam, qua innocentes Christi servos ex jugo intolerabili eripuit, se omnibus iis anteferre. Dicit non potest, quanto gaudio reliqui etiam militiae duces exultarint...” Lampe–Debreceni Ember, i.m. 904.

11 Kállay Kálmán, *De Ruyter holland admirális sajátkezű levele a magyar gályarabok megszabadításáról*, in *Protestáns Szemle*, 1935, 165–167.

Westhovius és Aegidius Wireth kíséretében kocsira ültették s felvitték őket az alkirályhoz. Itt történt meg formálisan is a szabaddá tételük, miután törölték nevüket a gályarabok névsorából, a nápolyi kikötő ún. halálkönyvéből (ex libro mortis). Ezután kísérik a *De Eendracht* nevű hajóra kalauzolták őket, ahol az admirális rendkívüli örömét fejezte ki szabadulásuk felett, és saját asztalánál vendégelte meg az elcsigázott embereket.¹²

Az elbeszélés csúcspontját az ezt követő dialógus jelenti, amelynek során a megszabadított rabok nevében Harsányi István köszönetet akart mondani az admirálisnak, aki azonban ezt elhárította. De Ruyter válasza szerint nem szükséges az ő jótéteményét megköszönni, mivel az Isten a szabadító, ő a szerzője a sorsnak, az ember csak eszköze lehet a mennyei Úr akaratának. Mire Harsányi azzal érvelt, hogy az Isten eszközei is méltók arra, hogy megbecsüljék őket, az akaratában közreműködőknek is kijár a köszönet dicséretes tetteikért.¹³

Lényegében ezt a leírást követte minden további híradás és irodalmi feldolgozás, amely De Ruyter és a magyar gályarabok találkozásáról szólt, így többek között az első holland nyelvű beszámoló is, amelynek szerzője sajnálatos módon ismeretlen.¹⁴ A *Kort en waragtig veerhal* című, rézmetszetekkel is díszített könyvecske még 1676-ban megjelent, később németül és angolul is kiadták, ez szolgálta a nyugateurópai közvélemény friss tájékoztatását.¹⁵ A további holland nyelvű irodalom ugyancsak ennek nyomán haladt, így többek között – miként az

12 „Vertente interea tempore, post varias etiam horum vexationes advenit Gloriosissimus vir Ruyter, cui etiam hi dono offeruntur cum reliquis, et in libertatem asseruntur. Educuntur ex carcere per consulem Hollandicum Dominum Cornelium Vandeln, et curru pensili imposti, comitantibus Dominis Reverendis Classis Hollandicae Pastoribus Domino Theodoro Westhovia et Aegidio Wireth in Aulam Regiam, et ibi delitis nominibus ex libro mortis in Portum Neopolitanum deducuntur, et beneficio naviculae deportantur in conspectum Excelentissimi Ruyteri. Illustrissimus Ruyterus post magnam sui aggratulationem etiam de praesentium liberatione, cibo et potu liberatos in propria sua mensa reficit, et refectos in commodissima militiae Ducum hospitia navalia transportari jubet.” Lampe–Debreceni Ember, 919.

13 „Reverendissimus Stephanus Harasanyi cum pro tanto beneficio, et hac improvisa salutis procuratione dignas vellet agere, Excellentissimus Heros recusat. Non opus est inquit Vir Reverende, ut nostra beneficia extollas: nos enim Dei solum instrumenta fuimus. Deo, qui horum omnium author extitit, gratias agatis. Dicit Stephanus Harasanyi: Excellentissime Domine, etiam instrumentis Dei, debiti honores non sunt intervendi.” Uo. 919.

14 *Kort en waragtig verhaal van de laetste vervolginge der evangelische leeraaren in Hungariën*, Amsterdam, 1676, második kiadás: 1677.

15 A további kiadásokról vö. *Galeria omnium sanctorum. A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete*, bevezette Makkai László, Bp. 1976, 25–26. A holland szöveg modern magyar fordítása ugyanott, Makkai László tolmácsolásában, a gályarabok névsorával. 111–126. A rab-ság és szabadulás történetére vonatkozó, magyarországi könyvtárakban található nyomtatott források számbavétele: *In memoriam eliberationis verbi divini ministrorum hungaricorum ad trirèmes condemnatorum DCLXXVI*, szerk. Makkai László–Barcza József–Csohány János, Debrecen, 1976 (Studia et Acta Ecclesiastica. Nova series. Acta Ecclesiastica 1).

újabb kutatás kimutatta – a tekintélyes egyháztörténész, Balthasar Bekker is ebből merítette a vallásüldözésekről szóló fejtegetésének tényanyagát.¹⁶

Kocsi Csergő művének magyar fordítását a neves erdélyi egyháztörténész, Bod Péter készítette el 1738-ban, tőle származik az új, jelképes értelmű cím is: *Kősziklán épült ház ostroma*. Joggal nevezte ezt az egyik kutató „messzehangzó, dacos” címnek, nem csekély kockázatot vállaló szembefordulás volt ez a címadás az ekkoriban még működő ellenreformációs tendenciákkal.¹⁷ A fordító helyenként kiegészítette az eredeti szöveget, annak epikus szerkesztettségét nemcsak megőrizte, hanem még növelte is, így munkája a csupán magyarul olvasó érdeklődők körében hamar elterjedt és népszerű lett. Olyannyira, hogy az újabb kutatás szerint Bod Péter szövege „már-már szerzőinek nevezhető koncepció eredménye.”¹⁸ Kéziratos másolataiból ma is számos példány található a magyarországi levéltárakban, nyomtatásban azonban csak 1866-ban látott napvilágot.¹⁹

A De Ruyterrel való találkozás leírását Bod Péter a latin eredetihez képest kiegészítette saját megjegyzésével, amely így hangzik:

„Legyen azon dicséretes emlékezete Ruyter Adorján Mihálynak a magyarok előtt a gályán nyomorgó papok megszabadíttatásokért, mint Ebedmélek szerencsenek a Jeremiással cselekedett irgalmasságáért. Jer. 38.7–8. Itt lőn a Pozsonyba citáltatott papok szenvedésének vége.”²⁰

Bod láthatóan megmagyarosította az admirális nevét, s ez olyannyira átment a magyarországi köztudatba, hogy még a Debrecenben 1895-ben felállított gályarab emlékoszlopra is ez a magyaros névforma került fel, s csak 1933-ban, a helyszínen járt holland vendégek figyelmeztetésére cserélték ki a hiteles holland névre. Bod kiegészítése a bibliai citátum is, amely Jeremiás könyvének idézett helyén azt beszéli el, hogy a sáros és mély verembe vetett és ott éhező próféta egy Ebed-Mélek nevű szolga közbenjárására szabadult ki. A példázat a szabadító tettét biblikus kontextusba emeli, ezáltal is növelve annak érdemét, konfesszionális jelentőségét. Az ilyenforma bibliai mitizáció a kor magyar protestáns irodalmában gyakori jelenség.²¹

16 Bujtás László Zsigmond, *Balthasar Bekker magyar vonatkozású könyvei és olvasmányai*, in *Könyv és Könyvtár* (Debrecen), XXVI, kötet, 2004, 245, valamint uő.: *A pozsonyi véstörvényesszékről és a gályarabságról szóló, magyar szerzőktől származó szövegek sorsa 17–18. századi holland kiadványokban*, uo. XXV. kötet, 2003, 148–150.

17 Petrőczy Éva, „Babuk”, *de nem „pispök”*. *Bod Péter és a magyar puritanizmus*, in *Bod Péter, a história litteraria művelője*, szerk. Tüskés Gábor, Bp. 2004, 93 (*Historia Litteraria* 15).

18 Bretz Annamária, *Bod Péter fordítása Kocsi Csergő Bálint Narratio brevis-éből*, *ItK*, 2004/3, 340–347.

19 Bod Péter, *Kősziklán épült ház ostroma*, kiad. Szilágyi Sándor, Lipcse, 1866.

20 *Galeria omnium sanctorum*, 109.

21 Bretz, i. m. 343–344; Hargittay Emil, *A biblikus mitizáció a 17. századi magyar költészetben*, in *A magyar művelődés és a kereszténység*, II, szerk. Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Bp.–Szeged, 1998, 731–742.

Bod Péter művének műfaja nehezen lenne meghatározható, leginkább talán a történetírás és az emlékirat, memoár közötti átmenetnek tekinthető.²² Az utóbbihoz véljük közelebb állónak, mivel az eredeti szöveg szerzője saját maga által átélt eseményeket beszél el: ő maga is ott állt a pozsonyi bírák előtt, ő maga is robotolt és éhezett a leopoldvári börtönben, s az ő hátán is csattogtak a Nápoly felé rabokat kísérő katonák korbácsai. Művét az európai közvélemény tájékoztatására szánta, ezért még látszatát is el akarta kerülni az elfogultságnak és bosszúváagnak. Az olvasó ennek ellenére is ott érzi sorai mögött az egyén megalázásának panaszzavait, az élmény közvetlenségéből sugárzó energiát. A művészi hatást azonban itt nem az érzelmek hullámszerűségéből adódó retorika adja, hanem a szenvedések leírásában megmutatkozó fokozás ereje. Az újabb és újabb kínok konok makacssággal történő elősorolása, a dísztelen mondatok monotonája épp ilyen módon válik hatásossá. A történetnek nagyfokú a hitelessége, ugyanakkor azonban érzékletes, aprólékos leírásainak sora, a szenvedések életképszerű ecsetelése, a környezetrajz egyaránt a szépírói szövegek mellé helyezi már az eredeti latin szöveget is. Ezt a tendenciát fokozta Bod Péter átdolgozása, amely újabb szubjektív megjegyzésekkel gazdagította az eredeti textust, így válhatott indokolttá, hogy szövege a *Magyar Remekírók* könyvsorozatában is helyet kapjon.²³ Mindezek a stílári sajátosságok, valamint a témában rejlő drámai elemek vezethettek oda, hogy a 20. század második felének egyik legtermékenyebb magyar szerzője, Moldova György *Negyven prédikátor* címmel 1973-ban regényt írjon a történetből.

Moldova regénye Kocsi Csörgő Bálint nézőpontjából mondja el a történetet, lényegében a prédikátor önéletrajzát adja, az előadás középpontjában a gályarabságig vezető eseményekkel. Szükségképpen szó esik így ebben a holland admirálisról is, ha nem is túl bőségesen, áttekintésünk szempontjából mégis jelentős módon.

A regényíró – valószínűleg némi túlzással – De Ruyter harciasságát emeli ki az alábbi beállítással: „Maga De Ruyter nem lépett Nápoly földjére, csak egy csónakot küldött ki Vesthovius Tódorral és Vireth Egyeddel. Üzenetében a nápolyi alkirályt és egész Nápolyt hitszegőnek nevezte, többé nem adva semmiféle ígéretekre meghagyta, hogy aznap éjfélig küldjék hajóra a prédikátorokat, különben a várost eltörli a föld színéről.” A továbbiakban a regény híven követi Bod Péter szövegét. Új mozzanat viszont a regényben az, ami az admirális és prédikátorok elválásáról szól. Minthogy köztük lutheránusok és kálvinisták egyaránt voltak, megoszlott a véleményük további útirányukat illetően: az előbbiek német és dán területre, az utóbbiak Svájcba vagy Hollandiába szerettek volna menni. Az útlevelek átnyújtása során – a regény szerint – az admirális szomorúan jegyezte meg az alábbiakat:

22 Bitskey István, *História, emlékirat, önvallomás*, in uő., *Eszmé, művek, hagyományok*, Debrecen, 1996, 247–248. (Csokonai Universitas Könyvtár, 7).

23 *Magyar emlékirók (16–18. század)*, sajtó alá rend. Bitskey István, Bp. 1982, 215–320.

„Íme, láthattatok, hogy tiport el titeket a közös ellenség, egyformán gonoszul bánt veletek, de ti egyetértés helyett most is veszekedtek egymással. Együtt szenvedtetek, hadd kérjem hát tőletek, hogy ezentúl együtt is dolgozzatok.”²⁴ Ezt követően valamennyi szabadulónak átadott egy olyan pénzermét, amelynek egyik oldalán két agyagkorsó úszik a tengeren, s ha ezek egymáshoz érnek, összetörnek, a másikon viszont egy pár jármos ökör húzza a szekeret, azt jelképezve, hogy egységben az erő. Az egymástól búcsúzó prédikátorok ezt De Ruyter végakarátának tekintették, búcsút vettek tőle, néhány hét múlva pedig már az admirális halálhírét hallották.

A magyar regény az egykori gályarabok emlékiratai alapján lényegében ragaszkodik a történelmileg hiteles adatokhoz, az admirális jellemrajzát viszont két ponton ki is egészíti: egyfelől nápolyi fellépésének erélyességét fokozza, másrészt a két protestáns konfesszió megbékélésére intő szavakat ad szájába. A gályarabok emlékirataiban e két mozzanatra utalást nem találtunk, a De Ruyter admirálisról kialakított magyarországi képtől viszont nem idegenek ezek az írói lelemények. Az admiralist a magyar kálvinizmus kezdetől fogva jótevőjeként és saját hőseként ünnepelte, debreceni emlékoszlopa, a Református Kollégium vele kapcsolatos festményei, a róla szóló, dicső tettét méltató versek,²⁵ megemlékezések és tanulmányok mind azt jelzik, hogy Hollandián kívül is elevenen él a hitéért életét áldozó tengernagy emléke.



*Nemes Tamássy Miklós festménye a gályarabok kiszabadításáról
(Debreceni Református Kollégium)*

24 Moldova György, *Negyven prédikátor*, Bp. 1973, 227.

25 Így pl. Julow Judit: *A szabadító* c. költeménye, in *Új aranyhárfa*, szerk. Tenke Sándor, Bp. 1996, 375.; Baja Mihály: *Magyar gályarabok*, Lamperth Géza: Hollandia, in: *Aranyhárfa*, összeáll. Halmi János. Bp., 1929, 127, 342.

